

Ірина Накашидзе,
кандидат філологічних наук,
Дніпровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна

ТИПОЛОГІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ

У статті розглядається типологія жіночих образів у жіночій прозі на основі наявного жіночого дискурсу. Визначено, що витоки творення образів жіночої прози присутні у фольклорі та творах про жінку кінця XIX ст. Протягом XX ст. жіночі образи змальовувались по-різному. У центрі сучасної жіночої прози є образ “нової” жінки – сильної, самодостатньої, освіченої, яка прагне знайти своє місце у посттоталітарному суспільстві. Для розкриття характерів жінок-героїнь сучасні письменниці звертаються до розкриття внутрішнього світу через зовнішні обставини.

Ключові слова: жіноча проза, сучасна література, художній образ, жіночий характер, психологізм, посттоталітарне суспільство.

Зацікавлення дослідженнями психологізму прози, зокрема проблемами літературного характеру відчутно спадає, починаючи з 1990-х років, і відновлюється лише в середині 2010-х років, коли в українському літературознавстві створюється дискурс досліджень постмодерністської прози – романів Ю. Андруховича, О. Забужко, Ю. Іздрика, О. Ірванця, В. Неборака та багатьох інших. Помітним явищем у сучасній українській літературі яскраво позначена творчість жінок-письменниць, таких як Є. Кононенко, О. Забужко, М. Матіос, Г. Тарасюк, І. Роздобудько та ін. С. Філоненко зазначає: “Потужно й владно заявляє про себе в другій половині XX століття жіночий голос, проголошуючи фемінізацію людської культури, з якої віками викреслювалися жіночі цінності. Йдеться про повернення жінок до історії, політики, мистецтва, літератури, повернення не в якості об’єкта, а в якості суб’єкта” [1, 4]. Відповідно не є винятком і художня література. Серед найбільш відомих дослідників жіночої прози С. Павличко, В. Агєєва, С. Філоненко, Н. Левицька та ін. Вони виділяються і розглядають різні типи жіночих характерів, шукають їх витоки. Проте ця справа залишається незавершеною та потребує подальшого узагальнення.

Метою даної статті є дослідження типології жіночих образів у жіночій прозі на основі наявного жіночого дискурсу.

Що стосується жіночої прози, то відомий літературознавець С. Павличко, а за нею й інші науковці, зазначали, що після таких видатних постатей письменниць кінця XIX-початку XX ст., як Марко Вовчок, Леся Українка, Ольга Кобилянська, “жінки ніби “замовкли” і з’явилися в нашій літературі лише на початку 80-х рр. минулого століття” [2, 3]. Наприкінці XX ст. в українській літературі з’являється група жінок-прозаїків, зокрема, О. Забужко, С. Майданська, Г. Тарасюк, С. Йовенко, Є. Кононенко, М. Матіос, Г. Пагутяк, О. Пахльовська тощо, які писали твори виключно про проблеми сучасної жінки.

Жіноча проза принесла в художню літературу цілу «галерею» жіночих характерів. С. Філоненко слушно зазначає: “Художня література як велике «дзеркало» відбиває і зміну традиційних жіночих ролей, і феміністичні дискусії в сучасному суспільстві. Водночас література сама є засобом філософствування про жінку в сучасному світі” [1, 5].

У художній літературі будь-якого народу є традиція зображення жінки, що походить з усної народної творчості. Саме у фольклорі створювались жіночі образи, що втілюють етичний та естетичний ідеали народу на різних рівнях сприйняття – від побутових уявлень до філософських рівнів свідомості. Згодом ці уявлення запозичувала й переосмислювала художня література. “Письменник, в залежності від того, в якому стильовому ключі написаний твір, акцентує увагу на різних аспектах: у сентименталізмі – “життя серця”, чутливість, притаманні загалом ліричній тональності народнопоетичних творів, у романтизмі – драматичні моменти, різного роду перетворення, трагедії, мотиви відчуження, фатальне кохання; у реалізмі – зосереджується на важкому соціальному становищі жінки-трудівниці, загальнолюдських і суспільних проблемах, намагається подати об’єктивний аналіз” [3, 8].

Дослідники української літератури, зокрема І. Бойцун, відзначають, що традиційно образ жінки трактувався через гендерний принцип, що яскраво представлений у творах Г. Квітки-Основ’яненка. Так, з одного боку, образ Марусі – героїні, що повністю залежить від патріархального суспільства, а з іншого – образ Ївги – жінка, що сама створює своє щастя. “Подібна інтерпретація жіночих образів є дещо схематичною, спричинена залежним від чоловіків становищем жінки в соціумі й не відбивала реальної ролі представниць прекрасної статі в ньому. Із приходом у літературу жінок-письменниць змінюється акцентуація образів героїнь творів, оскільки перед читачем постає нетривіальний світ жінки. На перший план виходить інтерпретація суті жінки: давати початок життю, творити новий світ” [4,7].

На межі XIX–XX ст. Леся Українка й Ольга Кобилянська – спадкоємиці “жіночої літератури”, представленої М. Вовчком, Г. Барвінок, О. Пчілкою, Н. Кобринською – кинули виклик домінуючій чоловічій традиції. У літературі з’являються нові типи жіночих характерів, такі як сильна і соціально активна жінка. О. Кобилянська своїми повістями “Людина” й “Царівна” започаткувала новий етап розвитку української жіночої прози. Тут поєднались опис життя середнього класу із психологічною прозою, де на перший план виходить внутрішній сюжет. “Нова” жінка О. Кобилянської – “людина сильна характером, позбавлена романтичності, спроможна на виклик суспільству. Саме цих рис бракувало жіночим образам у чоловічій народницькій літературі” [5].

В українській літературі радянського періоду – так званому соцреалізмі – змальовувався тип жінки, позбавленої традиційних атрибутів жіночності, товариша по

боротьбі та роботі (наприклад, образ Тетяни Довгопол в творі І. Ле “Історія радості”). “Жінка залучається до праці, зокрема й до найважчої у фізичному плані, до громадської активності. Значно зростає її суспільна значущість, що супроводжується розширенням кола обов’язків та посиленням відповідальності” [6, 56]. При цьому особисті почуття й переживання жінки відходять на другий план. “Образ “радянської жінки” транслиувався через призму патріотичної, колгоспної, виробничої теми, через сюжети, пов’язані із моральним вихованням молоді, крізь дзеркало антибюрократичної публіцистики та навіть нового переосмислення «радянської долі» за часів незалежності України” [7, 142].

Як наголошує В.Агеева, радянська література ігнорувала “труднощі фахового становлення жінки, її дискримінації в оволодінні рядом престижних професій, недоступності багатьох суспільних ролей...” [8, 23]. Варто зазначити, що письменники були змушені “йти” за вказівками держави. Так, у 1955 р. на дискусії стосовно проблем відображення сільської тематики в літературі М. Стельмах окреслив найбільш бажані образи жінок. Серед них “образ нашої жінки-вдови, яка в найтяжчі для батьківщини дні працювала і за себе, і за вбитого чоловіка, ростила дітей і вирощувала хліб, і трудно, але гідно несла свій вдовій хрест” [7, 143]. У 80-90-х рр. ХХ ст. тип “радянської жінки” був переосмислений, в її портреті з’явилося приниження моральних чеснот, людської та жіночої гідності. “Сільська жінка, працююча, гідна, сильна, поступилася місцем міській, озлобленій, розкутій, дрібній. У такій зміні наголосів був свій підтекст: не сільська («хороша»), а саме українська жінка увійшла в тінь, і не міська («погана»), а саме зрусифікована, та, що втратила національну свідомість, зайняла її місце, точніше – стала об’єктом всебічної зневаги” [7, 143]. Тип “страшної” жінки чи не найяскравіше зобразив П. Загребельний у романі “Гола душа” – Клеопатра Січкарь, яка була керівним робітником.

Таким чином, у літературі радянського періоду поширеними були такі типи жіночих характерів, як жінка-товариш, ідейний спільник, жінка-працівник, жінка вдова, сільська жінка, позбавлена краси і жіночності.

У жіночій прозі кінця ХХ ст. формується новий тип героїні – “представниці інтелектуальної, мистецької еліти, яка усвідомлює драматизм свого буття в патріархальному світі, вбачає у творчості шлях до вивільнення з-під влади соціальних стереотипів і традиційних жіночих ролей, обстоює в добу розпаду і зневіри одвічні цінності: любов, толерантність, мудрість” [1, 5]. Йдеться про героїнь творів О. Забужко “Польові дослідження з українського сексу”, “Казка про калинову сопілку”, С. Майданської “Землетрус”, С. Йовенко “Юлія”, Т. Зарівної “Каміння, що росте крізь нас”, Н. Тубальцевої “З нами Бог”, “Визига по-тматороканськи” тощо. Найчастіше авторки у своїх творах намагаються відповісти на питання: “Ким є жінка? Яка її сутність? Яке її буття?” “При цьому статъ

концептуалізується, образи героїнь стають виявленням концепції особистості жінки” [1, 15]. Відомий літературознавець М. Крупка стверджує, що провідною рисою жіночої прози є психологізм: “Специфікою жіночої літератури є зосередженість на внутрішніх почуваннях героїв. Ця ознака зумовлюється як психологічно, адже жінці властива глибинна емоційність, так і зовнішніми обставинами, що найчастіше ставили жінку в позицію швидше почуттєвого сприйняття дійсності, ніж подієвого” [9, 146].

Коріння жіночих образів нового часу дослідники вбачають в образах емансипованих жінок межі XIX-XX ст. – героїнь Лесі Українки та О. Кобилянської. О. Стяжкіна, аналізуючи образи жінок у культурі XX ст., виділяє такі типові портрети: “історична (несучасна) жінка”, “радянська жінка”, “лірична героїні”, “нова (українська) жінка” [7]. Провідним у сучасній прозі є такий тип жіночих образів, як “нова” емансипована українська жінка.

С. Філоненко [1] виділяє такі риси героїні сучасної жіночої прози:

1) вказівка на професію: найчастіше це представники творчих професій, представники наукової, мистецької еліти, “причому художнє зображення професійного життя героїні як сфери її самореалізації позначене неабияким проблематизмом” [1, 30] (Анна у романі С. Майданської “Землетрус” – кіносценаристка, Інна у повісті С. Йовенко “Жінка у зоні” – журналістка, Рада Д. із повісті О. Забужко “Інопланетянка” – письменниця);

2) художня та інтелектуальна діяльність: любов до книг, обізнаність із класичною світовою літературою, (“що не вписується в патріархальний стереотип жіночої поведінки: в повісті О.Кобилянської “Царівна”, наприклад, згадується, як Наталці Веркович у родині Івановичів забороняли читати, вбачаючи в її захопленні книжками джерело непокорі” [1, 37]);

3) змістовне, послідовне, часто афористичне мовлення, що свідчить про насиченість внутрішнього життя;

4) гострий розум та неординарне мислення. Концепція “мислячої жінки” закономірно призводить до філософізації жіночої прози, що, на думку С. Філоненко, виявляється у спробах героїнь творити власну життєву філософію, часом екзистенційну: “філософські роздуми героїнь, введені в текст, виступають підсумком, узагальненням певної життєвої ситуації чи їх ряду” [1, 42];

5) загострене відчуття несправедливості і шукання правди, що часто пов’язано із полемічною спрямованістю жіночої прози;

6) почуття людської гідності, що проявляється в таких виявах, як “переживання права поважати себе, неможливість шахрувати, принижуватися, терпіти образи чи ображати інших, бути “вульгарною” чи дозволяти іншим так себе поводити” [1, 48]. Ця риса часто проявляється і у зовнішній характеристиці, зокрема гордовитій поставі.

За дослідженням І. Юрескул можна класифікувати образи героїнь сучасної жіночої прози залежно від: морально-психологічних характеристик; сімейного статусу; гендерних категорій; соціально-професійної ролі тощо [10, 250]. Таким чином, у жіночій прозі сформований образ сильної жінки, яка хоче знайти реалізувати себе в умовах сучасного життя.

С. Філоненко [1] зазначає, що сила характеру героїні в жіночій прозі виявляється через конфлікт протистояння рівних духом людей: конфлікт сильних характерів – жіночого і чоловічого (О. Забужко “Інопланетянка”, С. Йовенко “Жінка у зоні”, Т. Зарівна “Каміння, що росте крізь нас”) і конфлікт рівновеликих жіночих характерів – “нової” і “патріархальної жінки” (С.Йовенко “Юлія”, О.Забужко “Дівчатка”).

Досить часто художній твір будується навколо внутрішнього конфлікту – роздвоєності особистості жінки між прагненням бути сильною і одночасно слабкою, між пасивною й активною позиціями, між бажанням бути вільною і прагненням до створення родини. На думку дослідників, найбільш чітко ця проблема означена в романі О. Забужко “Польові дослідження з українського сексу”.

Незважаючи на зазначені вище характеристики жіночих образів, наскрізним мотивом у творах О. Забужко, Т. Зарівної, С. Йовенко, Н. Тубальцевої, С. Майданської та ін. є самотність головної героїні. Він розгортається “і як розрив суспільних зв’язків, і на рівні особистих стосунків. Важливу роль при цьому відіграє хронотоп замкненого світу” [1, 64]. Самотність часто набуває екзистенційного забарвлення, інтерпретується як непотрібність жінки у світі (наприклад, у романі С.Йовенко “Жінка у зоні”).

У сучасній прозі образ жінки часто пов’язується із темою тілесності (наприклад у творах О. Забужко, І. Роздобудько). “Нова стратегія емансипованого письма акцентує на реабілітації тіла й тілесності. Підвищена увага до проблеми тілесності може трактуватися як реакція на репресивні практики тоталітарної системи щодо тілесного як привітного, тому акцентування такого досвіду – це спосіб підірвати усталені культурні стереотипи” [11, 140]. Але часто тілесність вказує на негаразди у стосунках між чоловіком і жінкою.

Залежно від так званих «збірних» критеріїв і тенденцій у творчості сучасних жінок-письменниць, послуговуючись думками І. Юрескул [10] та С. Філоненко [1], можна виділити три групи, у межах яких є підтипи жіночих образів.

До першої групи належать жіночі образи, які відповідають традиційним уявленням про роль і місце жінки у сім’ї та суспільстві. Така жінка самостверджується у патріархальному світі. У першій групі виділяються такі типи:

- дівчина, що прагне вдало вийти заміж (Юля (Є. Кононенко “Сестра”));
- мати як берегиня сімейного затишку (мати в оповіданнях Є. Кононенко);

– жінка без власного «Я» (жінки в оповіданнях Г. Гордасевич).

До другої групи належать образи жінок, які заперечують патріархальні погляди на призначення жінки в суспільстві:

- аристократка за духом (Анна та Марта (“Діти Ніоби” С. Майданської));
- романтик (Таня (“Записки Тані М.” Г. Гордасевич));
- жінка, яка живе у своєму часі (Лена (“Дівчатка” О. Забужко)).

Третю групу складають образи жінок, які відстоюють феміністичні способи мислення та позиції у суспільстві, заперечуючи традиційні для патріархальної традиції стереотипи про жінок:

- “перехідний тип” жінки (від пасивної до активної) (Валерія (“Сходження на Фудзіяму” Л. Тарнашинської));
- “нова жінка”, яка змушена обирати між сім’єю та роботою (Мар’яна (“Імітація” Є. Кононенко));
- феміністка (Оксана (“Польові дослідження з українського сексу” О. Забужко)).

Таким чином, у змалюванні жінки українські письменниці вдаються до переосмислення багатьох філософських питань: про сенс життя, людської свободи та її меж, взаємин людини з часом; відбувається переоцінка тих вартостей, які були важливими в патріархальному суспільстві. У центрі сучасної жіночої прози є образ “нової” жінки – сильної, самодостатньої, освіченої, часто емансипованої, яка прагне знайти своє місце у посттоталітарному суспільстві. Витоки творення образів жіночої прози дослідники вбачають у фольклорі та творах про жінку кінця XIX ст. Для розкриття характерів жінок-героїнь письменниці звертаються до багатьох прийомів, серед яких найбільш поширеним є розкриття внутрішнього світу через зовнішні обставини.

Список використаних джерел

1. Філоненко С. О. Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років XX століття: Монографія / С. О. Філоненко. – К., Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 156 с.
2. Супрунець Н. П. «Жіночі голоси у вітчизняній літературі»: метод. поради на допомогу популяризації сучас. укр. худож. кн. / Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської; уклад. Н. П. Супрунець. – Донецьк: Сх. вид. дім, 2008. – 24 с.
3. Білоус Н. В. Стильові особливості моделювання жіночих характерів в українській літературі другої половини XIX – початку XX ст. автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Н. В. Білоус. – К., 2005. – 17 с.
4. Бойцун І. Жінка-деміург у маргінальному суспільстві в оповіданні «Березень – місяць перемін» Раїси Іванченко / І. Бойцун // Філологічний дискурс. – 2015. – Випуск 2. – С. 7 – 10.
5. Крамарська О. Новий тип героїні в українській жіночій прозі XX століття [Електрон. ресурс] / О. Крамарська // Студентські наукові записки: Збірник наукових праць.

Серія «Гуманітарні науки». – 2015. – Випуск 2. – Режим доступу: <http://studopedia.info/9-60839.html>

6. Філатова О. Проблема гендерної трансформації в радянських сюжетах (на матеріалі романістики 1930-х років) / О. Філатова // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки. – 2014. – № 3. – С. 55 – 59.

7. Стяжкіна О. В. «Радянська жінка» і «лірична героїня»: створення стереотипів в українській літературі 50-х – 90-х років / О. В. Стяжкіна // Наукові праці НаУКМА. Серія Історичні науки. – 2001. – Том X. – С. 142–147.

8. Агеєва В. Жінка в повоєнній прозі: парад стереотипів / В. Агеєва // Слово і час. – 1991. – №6. – С.23 – 29.

9. Крупка М. Гендерний дискурс у сучасній українській літературі / М. Крупка // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. IX. – Рівне: РДГУ, 2000. – С.145 – 151.

10. Юрескул І. Типологія жіночих образів в українській жіночій прозі кінця ХХ століття / І. Юрескул // Наука. Освіта. Молодь. – 2016. – Випуск 2. – С. 250 – 251.

11. Левицька Н.Є. Своєрідність образів чоловіків у сучасній жіночій прозі / Н. Є. Левицька, В. Т. Гасанова // Культура народів Причорномор'я. — 2011. – № 211. – С. 138 – 140.

Iryna Nakashydz

TPOLOGY OF WOMEN'S IMAGES IN MODERN WOMEN'S PROSE

The article deals with the typology of women's images in women's prose based on the available women's discourse. It is determined that the origins of the creation of images of women's prose are present in folklore and works about women of the late 19th century. During the 20th century female images were depicted differently. At the center of contemporary women's prose is the image of a “new” woman - a strong, self-sufficient, educated person who seeks to find her place in a post-totalitarian society. To reveal the character of female heroines, contemporary writers turn to the disclosure of the inner world through external circumstances.

Key words: women's prose, contemporary literature, artistic image, female character, psychology, post-totalitarian society.